

SÁNDOR IVÁN

A veszendő személyiség nyomában

A PROUST-RECEPCIÓ A HATVANAS ÉVEKIG*

Mit ismer fel egy-egy korszak egy regényből? Ha a Proust-recepció első szakaszát és a század harmadik harmadának nézőpontjait, értelmezési elveit, teoretikus következtetéseit, nyelvét nézzük, ugyanúgy különbségeket láthatunk, amiként a századeleji és a századvégi regény között.

Az Én epikai helyzetét és a Műnek (mint alkotásnak és ethosznak) az értelmezői-olvasói tudatban változó szerepét figyelem. Arra is választ keresek, hogy mi alakítja egy korszak irodalmi tudását, befogadói kultúráját; milyenek a befogadói-értelmezői eszközök; mit jelent az, hogy a recepció megközelítési változatai magáról a kultúrakorszakról is sok mindent elmondanak. Mi tehát, amit a századelő recepciója már észrevett a *Recherche*-ben és miért *azt* vette észre, továbbá hogy mi vesztette el ebből az időszerűségét és mi a maradandó? Ugyanígy nézem a századvégi recepció néhány jellegadó teljesítményét: mit vesz észre, miért, hogyan? De másfelől: mit *nem* vesz észre a maradandó előzményekből? Azt keresem tehát, hogy miképpen jelenik meg a befogadói nézőpontokban, beszédmódban, elemzői módszerekben a korszak szelleme, irodalmi tudata. Mindvégig a *Recherche*-ről és a Proust-mű értelmezéséről beszélek, ám a regényen és az értelmezésen *túlmutatót* is keresem, amelyben korszakunk irodalomelméletének, regényrecepciójának az irodalmi tudatot foglalkoztató kérdései összpontosulnak.

Új korszak a regény történetében, – a recepció első fejezete

Proust regénye egy évtized alatt nemcsak a regényről alkotott álláspontokat, de a kritikai megközelítést is átformálta. „Míg az egész kortárs irodalom elszánt leleménnyel próbált a realizmus koordinátái közül kitörni, az ő módszere egycsapásra elvégzi a természet elemeinek azt a művészi átdelejezését, elvarázsolását, amelyre a többiek vágyakoztak. Módszerével nemcsak önállását biztosította minden jövődő mű közt, hanem gazdag anyagának is új, meglepő fénytörést adott.” (Németh László) Ernst Robert Curtius pedig kimondja: „Prousttal új korszak kezdődik... a regény történetében...”

Ez a részlet *A veszendő személyiség nyomában* című esszém fejezete. A megelőző fejezetek a *Recherche*t, mint a Cervantesszel kezdődő regénykorszak lezárását, s *egyúttal* egy máig tartó, új szakasz elindítóját elemzik. A munka zárófejezete a hatvanas évek *utáni* recepciót tárgyalja. Az esszé a *Kijárat Kiadónál* jelenik meg a *Rocinante nyomában* című, a századvégünk regényéről szóló esszékötetemben. S. I.

Az Idő problémaköre átfogóan foglalkoztatta az európai szellemet. Az is, hogy a dolgok bennünk válnak realitássá. A „levegőben volt” az emlékezet kérdésköre is a regényben, és nemcsak az individuuum kezdődő, gyorsan tetőző válsága miatt, hanem azért is, mert a tizenkilencedik–huszadik század fordulóján alakul ki az, amit később már természetes részeként a kultúrának *történelmi tudatnak* nevezünk, s amelyben centrális helyet kap a *történelmi emlékezet*.

A korabeli recepció azonnal (tíz-tizenöt esztendő t gyors reagálásnak tekintetünk) felismerte, hogy a *Recherche*-nek más az *anyaga* és a *módszere*, mint minden megelőző regényé; azonnal felismerte tehát és alkalmazni kezdte az epikai elemek összhangzatában az *anyag* és a *módszer* fogalmát, ezzel egyúttal az azt, hogy egy regény értelmezésében milyen jelentősége van az *anyagában* és a *módszerében* rejlő újdonságnak. Amikor Németh László leírta, hogy Proustnál „a lelkünkben talált múlt visszakeltezett jelen”, akkor – egyelőre még anélkül, hogy az értelmezői tudat kellő jelentőségében felismerte volna – a linearitáselv megingása került napirendre, az a későbbi művekben és az irodalmi tudatban megkérdőjelezhetetlen evidencia, miszerint az emlékezettel, a visszabontással dolgozó regény számára használhatatlan az évszázados regényszerkezet. Viszonylag gyorsan felismerte a recepció azt is, hogy a *spontán emlékezésben nincs haladó idő*, s ez is alapjaiban megváltoztatja az előrehaladó cselekményvezetést. A további alapvető (mindmáig érvényes) felismerésekhez tartozott hozzá, hogy a valóságban „más úton való” prousti behatolás azt jelenti: a *Recherche* új utat nyitott abban, miszerint a regény nem más, mint a még fel nem fedezett, *ismeretlen valóságba* való alámerülés. Ezek a felismerések tartalmazzák a meggyőződést, hogy egy regény stílusa sokkal inkább látásmód, mint technika kérdése. Figyelemreméltó annak a felfedezése, hogy Proust mondatainak, nyelvének teljessége-telítettsége a legmélyebb gondolatokat poétizáló stiláris bátorságból születik meg (Gorges Cattani), valamint annak kiemelése, hogy a hatalmas anyag és ismeret „emberfeletti intelligenciával és emberfeletti érzékenységgel” építi meg a teljes világot (Reynaldo Hahn).

A motívumok poétikai helyének és szerepének tisztánlátása és gazdag elemzése elválaszthatatlan a linearitáselv átértelmezésétől. Láttuk, hogy a prousti motívumok miképpen formálják meg az Idő-folytonosságot. Németh László veszi észre, hogy Proust a motívumok „összeszövésével tartja kézben a regénye anyagát”. Ebben az értelemben hívja fel a korabeli recepció a figyelmet arra, hogy maga a *Recherche* sem más, mint egy „regényre kiterjedő”, az egészen végigvonuló Vinteuil-dallam. Miközben az események „alárendelődnek” a motívumoknak, egy-egy motívum (séta, emlékfelidezés, illat, szín, hang) éveken-évtizedeken át végigkísér, s ezzel Proust „a folyamatos Időt a korszakok szakaszosságába fojtja bele”. (Németh László)

Ezekkel a felismerésekkel a korszak recepciója arról beszél, hogy a poétikai elemeket *nem technikai kérdésként, hanem az írói nézőpont részeként vizsgálja*.

A szerkezetet is, mint „elvarázsolt erdőt” (André Gide), amelyben minden a helyére kerül, a figurák gazdag világát is. „Az *Emberi színjáték* szerzője óta egyetlen francia író sem teremtett annyi eleven figurát, mint Marcel Proust.” (Robert Dreyfus)

Ezek a felismerések határozzák meg a mű és a mű értelmezésének kapcsolatát, a regény és a kritika párbeszédét. Mit nem lát (nem láthat még) a húszas-harmincas évek regényelemzése? Azt, hogy a *motívumok* megszületése, elrendeződése, egymással való kapcsolata *a poétikai funkcion túl* a regény első – és mindmáig maradandó érvényű *formafelelete* az élet alapvető vezérlő mítoszainak az európai kultúrában megkezdődő *kopására*. A motívumok (szeretet, bensőségesség, kapcsolatok, helyek, nevek, családok, épületek, séták, templombelső, tárgyak, városok) ősi toposzokhoz, *belül megélt* mitológiai világhoz fűződnek. Ezt jól érzékelik Proust regényének első elemzői. Az, hogy ez mennyiben a „kallódó Én”, az európai szellem önvédelmi gesztusa, még csak a kezdeti felismerés szakaszában van (lehet). (Már) feltűnik, hogy a motívumok részben a lineáris epikai útbejárást helyettesítik, de hogy itt magának a (regényen belüli, s főképpen az, hogy a kor kultúrhistoriai szakaszában már megkezdődő általános) mindenek felett álló emberi-történeti haladáselvűségnek a megingása „reagálódik le”, még homályban van.

Az, hogy az élet egy haladáspályán vitathatatlanul előrejut, áthatja még a gondolkozást. Az emberi kérdésekre megtalálható filozófiai-történeti-etikai feleletekbe vetett bizalom még nem rendül meg. Ezzel függ össze, hogy a korszak recepciójának egyik legnagyobb vitakérdése a *Recherche* cselekményessége-cselekménytelensége. Az, amit Ortega cselekménytelenségként bírál („Ezekben a kötetekben senki nem csinál semmit; nem történik semmi...”), amit az ő nyomán többen megismételnek, bizonyítja, hogy a recepcióban még nem jelennek meg átfogóan a linearitás alternatíváiként Proust művében már megvalósult poétikai újdonságok. Az is rejtve marad, hogy az Én törése, osztódása az európai személyiség alvilágjárásának új útiszakaszát mintázza. A korszak még nem ismeri, nem ismerheti fel azt, hogy a *Recherche* az utolsó nagy regénykísérletek közé tartozik, amelynek „Vinteuil-dallama” az Én megmentési kísérlete, az összerakás kudarcra, illetve ebbe a kudarcba való bele nem nyugvás. A korszak látja ugyan az Én megrendülését, de még bízik abban, hogy megvédhető az emberi integritás. A recepció egyöntetűen az Én „összerakhatóságában” fedezi fel a *Recherche* lényegiségét. Az Én-t csak „osztályának fiaként” érzik a veszendőség árnyékában; az Én-vesztés „mindössze” osztályelmúlás. *Alkotó és romboló* időt csak Beckett fedez fel (1931-ben). Abban azonban egységesek a legjelentősebb kritikák-tanulmányok, hogy az *Idő* az Én-en *belül* jelenik meg, mint *megtalált valóság*, mint *irodalmi táj*, annak mintájára, ahogyan „a dolgok bennünk, emlékezetünkben válnak realitássá”. (Szerb Antal)

Összefoglalva: a korabeli kritika a hangsúlyt a *kiútra* teszi. Ezt viszi tovább, mint poétikai-etikai műüzenetet. Ez hatja át a legjelentősebb magyar értelmezéseket is, Németh Lászlóét és Gyergyai Albertét. A szellem nyitott a művek hatására. A *Recherche* a befogadói tudatban a szépség, az európai kultúra alapértékeinek őrzője. A korszak „megkapaszkodási vágya” jelenik meg abban is, hogy a recepció egységes a *Recherchenek* az olvasóra gyakorolt lélekformáló hatásában. A recepció metodikája is egységes abban, hogy konklúzióit *kizárólag a műből* vonja le. Nincsenek olyan teoretikus mércék, amelyek nézőpontjaiból vizsgálná. Jellegzetesség továbbá az, hogy a megközelítés a műnek a korszak emberével, az Én belső világával kapcsolatos időszerű kérdéseivel is foglalkozik. Vitathatlannak tekinti, hogy Proust műve a regényirodalmat alapjaiban átformáló mű. Az első akadémikus hangja gyorsan elnémul. Érzékeny a befogadás arra is, hogy a zsenialitás *egyik* ismérve éppen az, hogy az irodalmi hagyomány súlyos örökségei miatt nem egy megoldásban poétikai alkura kényszerül. Ezt emeli ki Beckett, vitathatlannak jelentve ki, hogy Proust műve milyen messzire jutott a regény hagyományaitól való elszakadásban, és erre utal Németh László is: „A problematikus művek az olvasó nagy hozzájárulását követelik, de mi ezt a hozzájárulást már megadtuk.”

Klasszicizálódás – meghaladás, – a recepció második fejezete

A Proust-recepció következő szakasza a negyvenes évek közepétől a hatvanas évek végéig tart. Két élesen elválasztható fejezetre tagolódik. Az első a *Recherche* végleges befogadása a világirodalmi kánonba. A második az értelmezések – a megelőzőekkel több ponton perben álló – új hulláma. Az elsőben: a *Recherche* klasszikus lesz. A másodikban: elérik a klasszicizálódással járó meghaladási törekvések is. Az első fejezet recepciója mögött ott van a második világháború utáni nemzedék küzdelme, hogy még helyreállítható legyen „Auschwitz csöndje” után is az élet. Meginog, de még érvényben van a „világ elrendezhetőségére” irányuló törekvés. Megszületnek a *Recherche*-ről szóló monográfiák és a nagy összefoglaló tanulmányok. A második fejezet mögött az áll, hogy visszavonhatatlan az erózió, az élet részekre hullása, az „egész” töredékekre osztódása, valami másnak, újnak kell következni a regényben is Proust újdonságai után. Az első fejezet még felépítő, a második bevezeti a dekonstrukciót. Az első szakaszban – a könyvtárnyi új irodalom között – írja meg François Mauriac összefoglaló Proust-tanulmányát. Megjelenik André Maurois nagymonográfiája, nálunk – részben ennek nyomán – Réz Pál könyvecskéje, Gyergyai Albert újabb átfogó tanulmánya, Szentkuthy Miklós nagyesszéje. A meglátásokra, radikális változtatásokra, poétikai újításokra, amelyeket Proust hozott, megérett a huszadik századi regény, és a legkülönbözőbb regényváltozatokban hasznosította, továbbvitte, amit Proust elkezdett. Változatos formák

között érvényesült az Idő – Proust által epikai formában kifejezett – új szemlélete. Ez meghozta a linearitáselv mellett és vele szemben az új prózamegoldásokat. Ugyanakkor ez a regénykorszak – amiként a *Recherche* – napirenden tartotta a műalkotás teremtő gesztusában megjelenő ethosz jelképességét, mint az alkotó utolsó esélyét a regényíró–világ–olvasó kapcsolatának megmentésére, és megalapozta azokat az újabb irodalomtörténeti nézőpontokat, beszédhangot, értelmezési módszereket, amelyeknek eredményei alapján megtörtént a klasszicizálás, megszülettek a monografikus megközelítések.

Virginia Woolftól Faulknerig (két szélső pont) terjedtek az Idő új értelmezői. A korszak monográfusai már nemcsak a korábbi regénykoordináta félredobását és az új epikai formák felfedezőjét klasszicizálják Proustban. A regény „megmentésének” lehetőségeit figyelik. Maurois-t mindenekelőtt a regény mögötti korválság és személyiségválság foglalkoztatja. Proust művét mint *utolsó teljesség nézi* (szerelem, osztály, történelem). A szerkezet székesegyházszerűen gazdag – mondja –, olyan egész, amelynek poétikai magja a szekvenciák tökélye és a prousti mondat telítettsége. A mikroelemzések Maurois-nál éleslátóan összegezik a *Recherche* regénymódszerét. Fontos ugyanakkor, hogy az Én válsága sem az ő monográfiájában, sem a korabeli recepcióban még nem kerül előtérbe.

Van a klasszicizálásban, a lexikoncímszóvá válásban némi leckefelmondó igyekezet, szolid unalom. Proustot már nem kell felfedezni, műve befogadásáért már nem kell megküzdeni. A tizenkilencedik századi regény formaelemeinek megváltozása már nem kelt feltűnést, mintha a *Recherche*-ben sem volna már értelmezni való. Az ilyen vacuum a gondolkodástörténetben a váltás-változás első hírnöke. Az ötvenes-hatvanas évek fordulója hozza el a változást: Budapest–Varsó, majd Róma–Párizs–Prága; újtukra indulnak az „új hullámok” a filozófiában, a színházban, a filmben, a képzőművészetben; új vonások jelennek meg az irodalmi művek értelmezésében; Proust regényének recepciója is változik.

A váltásban együtt kavarog egy olyan megközelítés, amely szerint a *Recherche*-nek nincs már mérvadó üzenete a hatvanas évek regénye számára, azok az újítások, amelyek hozzá kapcsolódnak, meghaladásra várnak, és az olyan megközelítések, amelyek szerint a mű előre tekint a jövő felé. Nathalie Sarraute írja (1956-ban): Proust regénye „távolban ragyog, mint egy letűnt csillag... Nincs már messze az idő, amikor ezeket a történelmi emlékműveket csak vezető kíséretében lehet körüljárni, iskolás gyerekek csoportjainak társaságában, tiszteletteljes csöndben és kissé rideg bámulat közepette”.

Sarraute ugyanitt azt is leírja, hogy Proust módszere azért időtálló, mert „segítségével a regény a maga terepén marad, s olyan eszközökkel él, amelyeket egyedül a regény tud alkalmazni... ez a módszer az úgynevezett megújulás leple alatt nem tapad a múlthoz, hanem a jövő felé tekint”.

Van Sarraute értelmezésének egy olyan rétege is, amely megadja a *Recherche* hagyatékán való túllépés irányát: „Mindenképpen szabad egy új technikáról álmodoznunk... mely lehetővé teszi majd, hogy az olvasó belemerüljön azoknak a titkos drámáknak a hullámaiba, amiket Proust csak madártávlatból láthatott... Olyan technikáról, amely azt az illúziót keltené az olvasóban, hogy ő maga teremti újjá ezeket a cselekedeteket, méghozzá világosabb tudattal, tökéletesebb rendben, tisztábban és erőteljesebben, mint amennyire az életben lehetősége van erre...”

Mi áll a nézőpontváltás igénye mögött? A második világháború mélypontja utáni időleges „lélegzetvételt”, a megoldási lehetőségekbe vetett új reményeket a haladásésze megvalósulhatóságában való elbizonytalanodás kételye váltja fel. Az európai kultúra alapzatát képező mítoszok tovább halványodnak. Az *En-vesztések* részei lesznek a hétköznapoknak, ezzel összefüggésben erőtlenednek a „nagy történetek”, előtérbe kerülnek a töredékességek, az élet fragmentálódásai. A regényt is ez foglalkoztatja. Az *Idő* (Prousthoz képest is) új használata sajátos poétikai változatokat alakít ki. A hatvanas évek gyorsan elterjedő két szélső regényváltozata ennek (mondjuk) Marquez és (mondjuk) Claude Simon. Közöttük igen sok egyedi változat. Az egyik legjellegzetesebb a francia „új regény”.

Vessünk egy pillantást a korszaknak a változó, a Proust-recepció szempontjából gazdag tanulságokat nyújtó regényére, Claude Simon (nálunk harminc év késéssel megjelent) *Történetére*. A hosszabb idézet alapján elmondhatjuk: akár Proust is írhatta volna, amolyan „késői” Balbec-tengerparti jelenetként. Csak-hogy...

„...tágas terület, különleges, legendás, kimeríthetetlen szépségű világ... ahol magányos és mozdulatlan, lassú járatú óceánjárók húzták a hatalmas óceánokban a párás levegőbe rajzolva mozdulatlan füstfelhőiket, ahol szakadatlanul szúnyogok felhői keringtek a keverék vizek fölött, ahol a déli strandokon a fürdőszezon a vége felé járt, túlságosan bő, nedves fürdőtrikós, utolsó gyerekek gázolnak a partmenti sekély hullámokban, sovány, törekeny testükön ráncot vetve feszül meg a vizes trikó...” az utolsó vendégek „ülnek összecukható karszékeikben, éppen olyan szigorúan, mintha egy ünnepélyes szalonban időznének és pontosan olyan irreálisak is ... és valószerűtlen minden... míg én előre lépve behatoltam a mozdulatlan árnyak ezen univerzumába... és nincs semmi más, csak ez az állandó, titkolt fojtott sóhajtozás... a vigasztalanság egyazon kifejezésével és a hosszú, valós vagy csupán elképzelt sorscsapások által arcukra vésett feleslegesség kifejezésével, mintha az egész világ odajött volna meghalni, elveszni, jelentéktelenné szürkülni, minden összekeveredett ebben az összefüggéstelen egyhangú panaszban... az állandó romlás, mind e félbeszakadt mondatfoszlányokra redukálódtak, a levegőben mozdulatlanul függő kommentárookra...” (Kiemelések S. I.)

A „tágas terület”, a „kimeríthetetlen szépségű világ” már „irreális és valószínűtlen”, már „a mozdulatlan árnyak” univerzumában járunk, „nincs semmi más”, csak a „feleslegesség”, „az állandó romlás”, „mintha az egész világ odajött volna meghalni, elveszni, jelentéktelenné szürkülni”. Az Én állapotát ennek az univerzumnak, érzésvilágnak az összefüggései határozzák meg. Az Idő múltat-jövőt egybemos. A *spontán felidézés* már nem mint az Én-t életben tartó, a felidéző és felidézett közötti törést áthidaló erő működik, hanem az egész regényvilágot egybentartó poétikai konstrukció. Claude Simon egy, a *Flandriai útról* feltett kérdésre a *Lettres Françaises*-ben ezt mondta (1960): „Még ma is magam előtt látom, még a szemem előtt van, a fák mintha hátra volnának húzva... mint egy hátrahőkölt táj, és a sövény csaknem elfekető haragoszöldje is. És a másodperc tört része alatt megláttam a *Flandriai utat*. Nem a könyv alap gondolatát, hanem az egész könyvet.”

Ez az Időnek, az Emlékezésnek, az Én-nek a teljes regénystruktúrát átíró másféle formaképzése. A *Recherche* megközelítésének változásai mögött, a századközépi regény további radikális megváltozásán és az irodalmi tudatnak a változásán túl, a világkorszak, az erről kialakuló tudat változásai állnak. André Sauvage és Edoard Lop az „új regényt” elemző tanulmánya mondja (1961): „Az ötvenes években a harmincesztendő értelmiségi, aki ellenhatásként az amerikai regény kétségtelenül elsődleges objektivizmusával szemben és belefáradva a *Közöny* sikere után piacra dobott abszurd tömegcikkbe... újra felfedezte Proustot... keserű szájjal ébred fel, és a filozófiai szigorúság maradványaitól gyötrődik... Az irodalmi lelkiismeretvizsgálat hajnalán *szélesebb és szilárdabb világról kezd álmodni...*” (Kiemelés S. I.)

A recepcióváltozás legfontosabb vonása, hogy a.) központi helyre kerül a nézőpontokban, értelmezésekben az Én megingása-törése-eltűnése; b.) felerősödik a megközelítésekben a szép alkotói Időt felőrlő *romboló Idő* – először harminc évvel korábban Beckett által felismert – szerepe. Lucien Goldmann (1963-as) tanulmánya a huszadik századi regényformák történetében két nagy periódust vesz észre. „...az elsőt a személyiség felbomlásával jellemezném...”; a másodikban „megjelenik a tárgyak autonóm világa a maga saját struktúrájával és saját törvényeivel, s mint az emberi realitás korlátozott megnyilatkozásának egyetlen még lehetséges szférája...”; ennek a regényformának a számára a személyiség eltűnése „már befejezett tény”. Nathalie Sarraute szerint a „regényhős meginog és elemeire bomlik”, továbbá már „egy körvonal nélküli, meghatározhatatlan, megragadhatatlan, láthatatlan lény, egy névtelen 'én' bitorolja a főhős helyét és a díszhelyre tör, holott voltaképpen – *semmi...*”

Összefoglalva: a korszak, miközben felismeri az Én törését, megrázkódtatását, „elemeire” bomlását – bármennyire paradox ez – nem helyezi bele ezt kellő mélységgel a század civilizációs folyamatába. Még a hatvanas években is él azért a haladáselvbe vetett bizalom, abban is, hogy az „új regény” mint re-

gény és mint teória „haladottabbnak” tekinti magát minden megelőző epikai formánál és regényteóriánál. Sarraute azt nem ismeri fel, hogy Proust a felidéző és a felidézett én közelítésével az (egyik) utolsó nagy regényteljesítményt valósította meg az Én törésével járó szakadék áthidalására. Azt mondja ugyanis, hogy „ezeket a jelenségeket” Proust csak „nagy távolságból figyelte meg... okozatok és okok láncolatának tekintette őket, s igyekezett megmagyarázni valamennyit. Ritkán, csaknem sohasem próbálta meg újraélni és a jelenben elevenné tenni őket... inkább összeszedte egy mű nyersanyagát, mintsem megírta a művet...” Proust módszere, összegzi értelmezői tételeit, szüntelenül az olvasó megértő képességéhez folyamodik, „legegyszerűbb lapjain arra sarkallja, hogy működtesse az agyát, és nem ajándékozza meg azzal a benyomással, hogy újraél egy adott tapasztalatot... lemond a szabadság kifejezhetetlen, rejtélyes vonatkozásairól, a dolgokkal való közvetlen és tisztán érezhető kapcsolatáról”.

Ne foglalkozunk ennek az értelmezésnek a nyilvánvaló ellentmondásaival, tévedéseivel. Lássuk benne egy, a regényt és a regényteóriát újraírni próbáló évtized – önmagával is küzdelemben álló – törekvését, hogy a korszak meg-ingásában találjon még stabil nézőpontokat, melynek nyomán további három kérdéskörben adja hozzá a „magáét” a *Recherche* recepciótörténetéhez, illetőleg ad gazdag tanulmányoznivalót a Mű, a Befogadás-korszak mindenkori kapcsolódásának erről a szakaszáról. Az egyik: mindvégig aláhúzza a Műnek mint ethosznak a romolhatatlanságát. A másik: annak a tudatában perli vissza, próbálja újjászültni Mű és Olvasó kapcsolatát, hogy az Én-vesztés felismerésével párhuzamosan felismeri (Sarraute szavaival): „nemcsak a regényíró veszítette el hitét a korában, de az olvasó is”. A harmadik Proustról is beszélve nyilvánvalóvá teszi: a *Recherche*-ben a mítoszok helyére kerülő motívumokat az egész kultúrát átható elrákosodás visszafordíthatatlanságában valami más, az „új regény” teoretikusainak felfogása szerint, a struktúrák váltják fel.

Ez az a korszak, amelyben – a *Recherche* recepcióján túl – mint irodalomtörténeti szakaszban évtizedek-évszázadok arányai változnak meg a mű és a mű értelmezésének kapcsolatában. Nem elválaszthatatlanul a századvéget átformáló civilizációs változásoktól, egyre nagyobb helyet követel magának a teória, az irodalom és az irodalmi tudat formálásában. A hetvenes-nyolcvanas (nálunk a kilencvenes) évekre az elméletnek a művekről való beszédén túl az önmaga irányzataival és módszereivel való párbeszéde is új helyet harcol ki.